

DİVAN ŞİİRİ ESTETİĞİ AÇISINDAN İ' CÂZ

Dr. Mine MENGİ*

ÖZ

Şiirde i'câz en kısa tanımıyla, güzel şiir söyleyerek dinleyeni şaşırtmak demektir. İslami şiirin estetik anlayışına göre şair ve şiiri için varılacak en üst basamak olarak bilinir. Mucizeyle bağlantılıdır. Şiir estetiğindeki önemli yerine rağmen i'câz; XVII. yüzyıla kadar divan şairinin dilinde söz konusu anlamıyla pek yer almamış; ancak XVII. yüzyılda Nef'î ve Sebki Hindî şairlerince kullanılmıştır. Bunda XVII. yüzyıl divan şiirinin şair için iyice usta işi sayıldığı yüzyıl olmasının etkisi vardır. Bu dönemde i'câz, şiirde estetik anlayışın bir tezahürü olarak dilde yoğun kullanıma girer. Buna rağmen uygulamada ic'âzın başarılı örnekleri verilememiş; belki de i'câz, bir ütopya olarak şairin dilinde var olmuş ve ifadesini sadece sayılı usta şairlerin bazı örneklerinde bulmuştur, denilebilir.

Anahtar Sözcükler: Divan Şiiri, estetik, İ'câz

ABSTRACT

By its shortest definition, icaz in poetry is to amaze listener reciting a beautiful poem by a poet. According to aesthetic notion of İslam icaz is known as the highest point to be reached by a poet and concerned in miracle. In spite of its important place in Islamic aesthetics; icaz in Divan poetry didn't take its place until 17th century. It is being started to be used in 17th century by Nef'i and the poets of Sebki Hindi. Because in 17th century, Divan poetry as the artistic expectation was at zenith. So icaz in this period finds its extensive use as the result of accumulation of aesthetic notion. On the other hand, icaz couldn't give its perfect samples in literary application due to its being an utopia in divan poetry and used successfully by only great poets.

Keywords: Divan Poetry, artistic, i'câz

Estetik en genel tanımıyla güzelliğin bilimidir. Şiirin amacı söz konusu olduğunda da kuşkusuz güzellik şiirin ayrılmaz parçasıdır. Bu bağlamda; şair bizi şiirin estetik dünyası içinde dolaştırır;

* Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğretim Üyesi.

dolaştırırken duygulandırır, düşündürür; kimi zaman söyledikleriyle ve söyleyişleriyle şaşırtır, hayran bırakır. Aslında güzel şiir de; benzersizliği, olağanüstülüğü, şaşırtıcılığı vb. özellikleriyle bizi duygu ve düşünce yoğunluğunda yaşatan şiirdir.

Geleneğe göre; şiirin, divan şiirinin başında da sonunda da mucize vardır. Çünkü şiir istidat yani yetenekle ve ilhamla doğar. Yetenek de ilham da Allah vergisi olmaları nedeniyle olağanüstülük, farklılık, fizik ötesi oluş ya da daha doğrusu kutsallık özelliklerine sahiptir. Yukarıda, şiirden beklenenin güzellik olduğunu; güzellikten ise olağanüstülüğün, alışılmamışlığın, şaşırtıcılığın beklendiğini söyledik. Öyleyse, şiirin hem başlangıcı, hem sonucu mucizeyle bağlantılıdır; mucizeyi çağırır.

Esas konumuz olan i'câza gelince: Arapça olup acz kökünden gelen i'câz; mucizeyle, daha doğrusu mucize göstererek aciz kılmakla bağlantılı bir sözcüktür. Ancak i'câzın edebiyatla, şiirle ilişkisi düşünüldüğünde ; bir şiir terimi olarak i'câz, şairin şaşırtacak güzellikte, incelikte ve zekice şiir söyleyerek dinleyeni şaşırtması, kendine hayran bırakması diye bilinir. Öyleyse i'câz; şiirde bir estetik ölçüt; daha doğrusu şairin estetik beklentisi, amacı, şiirde ulaşmayı istediği son nokta, en üst basamak olmalıdır. Nitekim divan şairlerinin kendileri de bunu şiir içinde rütbe-i i'câz, pâye-i i'câz, mertebe-i i'câz, derece-i i'câz, ser-menzil-i i'câz biçiminde söyleyerek, i'câzın şiirde ulaşılması hedeflenen basamak ve ser-menzil-i i'câz ile de şiirin güzellikteki, etkileycilikteki son noktası olduğunu ifade ederler:

*Bakmaz oldun şeref-i sihr-i helâl-i sühana
Ey Mezâkî nazarın rütbe-i i'câza mıdır (Mezâkî,330)*

*Mezâkî mu'cize-gûluk suhanda sende hatm oldu
Egerçi pâye-i i'câza çok üstâd ayak basmış (Mezâkî,417)*

*Hudânın mahz-ı te'yîdi degildir yâ nedir
Bu gûne pür-hüner kim vasl-ı ser-menzîl-i i'câz (Nedîm,162)*

Şeyh Galip ise i'câza varmayı, ser-hadd-i nazm ile birlikte kullanarak; i'câz ile şiirin uç noktası, son noktası bağlantısını aşağıdaki beyitte şöyle kurmuştur:

*Ser-hadd-i nazmı bulmadı tab'-ı suhanverî
İ'câza vardı Gâlibin eş'ârı n'eyleyim (Şeyh Galip,375)*

Arapça'da bir nesnenin gerisi, arkası, bir insanı aciz kılarak geride bırakma anlamlarıyla kullanılan i'câzın (*Kamus Terc. II, 184 vö.*) yukarıda sözünü ettiğimiz şiir estetiği ile bağlantılı anlam kazanması Kur'an üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya çıkar. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla Kur'an'ın tefsiri ve edebi değeri üzerinde yapılan çalışmalar i'câzın estetik değer olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi, Kur'an'ın edebi yönünün ele alınıp onun anlatım üstünlüğünün ortaya konması isteği İslam geleneğinde belagat biliminin temelini oluşturur. Kısacası, Arap belagatının kaynağı Kur'an'dır. Belagat terminolojisinde yer alan teşbih, istiare, mecaz vb.söz sanatlarıyla ilgili edebiyat terimleri Kur'an tefsirleriyle, Kur'an'ın estetik değerini ortaya koymak amacıyla var olduğu gibi i'câz da bir belagat terimi olarak önce Kur'an'la vardır; Kur'an'la bağlantılıdır. Kur'anla bağlantısı dolayısıyla bir tefsir terimi olan İ'câzu'l-Kur'an da Kur'an'ın, sözleri, içeriği, üslûbu ve şiirselliğiyle insanı Kur'an'a benzer getirmekten, onun benzerini düşünmekten aciz bırakması, engellemesi demektir.¹ Öte yandan i'câzın; dinî bir terim olarak en yaygın bilinen ve kullanımda olan anlamı; bir peygamberin peygamberliğini -özellikle Hz.Muhammed'inkini- ispat etmek için ortaya koyduğu ve başka insanların benzerini yapamadığı olağanüstü olgular yani mucizelerdir.² Mucize bu bağlamda doğrudan peygamberlerle ilgilidir. Mucizeyle bağlantılı olarak da anlaşılacağı üzere, i'câzda sıra dışı oluş, harikuladeliik, olağanüstülük esastır.

İster Kur'an'ın edebi gücünü, isterse peygamberlerin peygamberliğini ispatlama amacıyla ortaya çıkmış olsun; i'câz zaman içerisinde belagat bilimindeki yerini almış; bu bağlamda edebiyatta şaşırtıcı güzellikte olan edebi eserlere de mu'cez, mu'cez eser denmiştir.³

Divan şiirinin diline baktığımızda i'câzın sözcük bağlamında değişik edebi eserlerde -örneğin divanlarda ve şairler tezkirelerinde- ya tek başına ya da i'câz-nümâ, i'câz-ı belâgat, nükte-i i'câz, hâme-i i'câz, mu'ciz-nümâ, mu'ciz-beyân, mu'ciz-üslûp, mu'ciz-kelâm, mu'cize-gûy, mu'cize-perdâz, mu'ciz-dem vb. terkipler içinde daha çok mu'ciz ve mu'cizeyle beraber kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca i'câzla birlikte beyitlerde telmih, tenasüp vb.söz sanatı

¹ Cüneyt Eren, *Kur'an İlimleri ve Tefsir İstılahları*, Erzurum 2001, s.44.

² Eren, a.g.e., s.67.

³ İskender Pala, *Divan Şiiri Sözlüğü*, s.276.

ilişkileri kurularak teda'i yani çağrışım zinciri içinde kullanılan sihr, füsün, vahy, sâhir, ayyâr, şu'bede-bâz, câdû gibi kullanımların varlığı dikkat çekicidir.

İçinde anılan sözcüklerin bulunduğu beyitlerden birkaç örnek verecek olursak; örneğin aşağıdaki ilk beyitte şair, i'câzı, sihir yani büyü ve şu'bede-baz yani hokkabaz sözcükleriyle bir arada kullanarak kendisinin bir hayal hokkabazı olduğunu söyler. Şair Nef'i; kendi ifadesine göre, hayalle oynayarak şiirinin anlamını büyüleyici, görünüşünü şaşırtıcı, hayrete düşürücü yapmıştır:

*Ben turfa rind-i şu'bede-bâz-ı tahayyülüm
Ma'nâ-yı sihr ü sûret-i i'câzdır sözüm (Nef'i,318)*

Nef'i, aşağıdaki beytinde ise sahirlle mu'cize-perdâzı birlikte kullanarak hayal zenginliğiyle şaşırtıcı, büyüleyici şair olduğunu ve alışılmamış, duyulmamış anlamlar içeren şiir söylemedeki ustalığını dile getirir.

*Sâhir-i mu'cize-perdâz-ı hayâlim ammâ
Gördüğüm bü'l-'aceb-i ma'nâyı takrîr edemem (Nef'i,321)*

*Husûsâ sâhir-i tab'im ki i'câz-ı belâgatda
'Aceb câdû-yı pür-fen turfe 'ayyâr-ı tüvân-gerdir (Nâ'ilî,106)*

Nâ'ilî'ye ait olan yukarıdaki son beyitte de i'câz, belagat ilişkisi hatırlatıldığı gibi; i'câz, daha çok sihr ü i'câzı çağrıştıran câdû, sahîr, ayyârla tedaî ilişkisi içinde birlikte kullanılmıştır. Benzer beyitlerin on yedinci yüzyılın başka bir şairi Fehim-i Kadim tarafından söylendiğini görüyoruz:

*Sihr ü i'câzı Fehîmâ eylese ta'lîm o çeşm
Sahîr-i mu'ciz-nümâ bir şâ'ir-i üstâd olur (Fehim 414)*

*Sâhir-i mu'ciz-keâmız şâ'ir-i şûhuz Fehîm
Ne füsûna râgîbız ne mâ'il-i efsâneviz (Fehim 482)*

Yukarıdaki iki beyitte de sihr ü i'câz , sâhir ve şair ilişkisine değinilerek i'câzdan beklenenin şiir için büyüleyici güzellik, dolayısıyla etkileyicilik oluşuna ve bu bağlamda şiir açısından büyücü ile şair bağlantısına dikkat çekilmiştir. Sihir ve i'câz ilişkisine yer veren divan şairi bazen aşağıdaki beyitte söylendiği gibi sihrin i'câzdan üstünlüğüne de değinir.

*Sihr etdigini senden işitdim yine Nef'i
Yoksa sözünü hep senin i'câz sanırdım (Nef'i ,322)*

Öte yandan divanlarda kimi zaman da i'câz sihr-helâl bağlantısını düşündüren beyitlere rastlanır. Yaygın olarak bir söz sanatı diye bilinen ve bir söz sanatı olarak ; bir beytin ilk dizesinin sonunda bulunan bir sözcük ya da söz grubunun hem içinde bulunduğu hem de bir sonraki dize ile anlamca uyum sağlaması diye bilinen sihr-i helâli divan şairi bazen i'câzla bağlantılı olarak büyüleyici güzellikte şiir anlamında kullanır. Böylece etkileme gücü fazla olan güzel şiir için yapılan i'câz yerine sihr-i helâl olarak söylenir.

Bugün ki şi'r ile sihr-i helâl ider

Bu sihr ile bu füsûm sanurlar Dâ'î efsâne (Ahmed-i Dâ'î, 54)

Ey Behiştî gazelin sihr-i helâl oldu yine

N'ola râm olsa sana memleketin mahbûbu (Behiştî, 528)

Konuya ilişkin başka bir özellik de; divanları tarayarak bulduğumuz gerek yukarıdaki örnek beyitlerde gerek başka beyitlerde geçen i'câz ve onunla birlikte kullanılan söz konusu sözcüklerin çoğunun aslında; doğrudan şairin, bazılarının da şairin şiirinin övgüsünde kullanıldığının görülmesidir. Daha açıkçası, söz konusu terim, tamlama ve çağrışım zincirinin halkaları olan söz grupları, şairin ustalığını nitelemek, vurgulamak ya da divanlarda gördüğümüz kadarıyla daha çok, şairin kendi ustalığıyla övünmesi amacıyla edebi metinlerde şaire dönük olarak yer almaktadır. Bu bağlamda, i'câz ve i'câzla bağlantılı sözcük vb. kullanımların tezkirelerin yanı sıra divanlardaki kasidelerin fahriyye bölümleri ile gazellerin tahallus beyitlerinde yer alması da bu durumun, bu özelliğin bir kanıtıdır. Ayrıca divan şiirinin yalnızca önde gelen birinci sıradaki şairleri değil; özellikle bir dönemin ya da bir şiir üslûbunun bütün şairlerinin i'câz güçlerinin olmasıyla övündükleri görülmektedir. Bu durum i'câzın divan şairi için bir estetik değer, bir estetik ölçüt olarak kabul gördüğünün kanıtı olmalıdır. Ancak, başka nitelermelerde olduğu gibi i'câzın ve onunla bağlantılı öteki sözcüklerin de gerek tezkire yazarının gerekse şairin kendi dilinde daha çok şairi övme amaçlı; ama çoğu zaman, gerçek değeri bildirmek yerine; alışılmış kalıp sözler olarak kullanıldığını göstermektedir.

Konuyla bağlantılı olarak dikkatimizi çeken başka bir özellik de i'câzın divan şiirinin varlığını sürdürdüğü altı yüzyıllık bir zaman dilimi içinde daha çok belli bir dönemin belli şairlerince öne çıkarılmış olmasıdır. Çünkü, baştan beri bir belagat terimi olarak divan şiiri estetiğinde şair için ulaşılması amaçlanan bir merhale, bir estetik ölçüt olduğunu belirttiğimiz i'câzın, divan şiirinin tarihi akışı

içinde yüzyıl olarak **özellikle on yedinci yüzyılda başta Nef'i olmak üzere Na'ili, Neşati, Fehim-i Kadim, Mezaki vb. Sebk-i Hindi şairlerinin şiir dilinde kullanım yoğunluğu kazandığını belirledik.** Nitekim bu bağlamda, Ziya Paşa da Tanzimat döneminde, eski şairleri değerlendirirken Nef'i'den i'câz ustası, i'câz ülkesinin sultanı diye söz edecektir.⁴ Ziya Paşa'nın Nef'i'ye ilişkin bu sözlerinde Nef'i'nin kendisini i'câz ustası olarak tanıtmışının payı olmalıdır.

Evsâfta Nef'i-i sūhan-sâz
Sultân-ı serîr-i mülk-i i'câz (Ziya Paşa)

Buna karşın daha önceki yüzyılların usta şairleri arasında örneğin Ahmed Paşa, Necati, Hayali, Fuzuli ve Baki'nin hatta yine on yedinci yüzyıl şairi olmasına rağmen Nâbî'nin şiir dillerinde i'câz sözcüğünün kullanılmadığını ya da çok az sayıda kullanıldığını gördük. Ayrıca, on sekizinci yüzyıl şairleri arasında, hatta Sebk-i Hindi'den etkilenmiş olan Nedim ve Şeyh Galip'te i'câz ve i'câzla bağlantılı olarak öteki sözcüklerin kullanımının sınırlı kaldığı da dikkatimizi çekti.. Oysa i'câz eğer divan şiirinde bir estetik ölçüt idiyse pek çok şairin şiir dilinde özellikle ustaların dilinde yer almalıydı... Bu durumda, anılan belagat teriminin belli bir dönem, belirli bir şiir anlayışı ve şairler tarafından sık kullanılışını, her halde onun bir estetik ölçüt olmasının yanı sıra daha başka nedenleri de düşünerek açıklamamız uygun olacaktır:

Öncelikle i'câz ve anılan şiir terimiyle ilgili sözcüklerin on yedinci yüzyılda kullanım sıklığı kazanmasını on yedinci yüzyılın divan şiiri açısından incelik ve ustalık dönemi olmasıyla bağlantılı görmemizin doğru olacağını söyleyelim. Bu bağlamda i'câz; on yedinci yüzyıl şiirinde farklı estetik beklentinin bir belirtisi olmalıdır. Anılan yüzyılın şairleri yeni söyleyiş arayışı içindedirler.

Ayrıca; divan şiirinin önde gelen usta şairlerinden yalnızca Nef'i Divanı'nda i'câz vö. Sözcüklerin kullanım sıklığının nedenini ise herhalde Nef'i'nin üslûbunun bazı özelliklerinde aramamız gerekmektedir... Daha açıkçası ya da daha doğrusu, Nef'i'nin övgüye, özellikle de fahriyeye yani kendini övmeye olağanüstü düşkünlüğü, bu amaçla şiirde hayal oyunculuğunu, kendi deyişlele hokkabazlığını, mecazı ve mübalağayı şiirin olmazsa olmazları kabul etmesi onun i'câz ve mucizeyle ilgili sözcük kullanımının sıklığında etken

⁴ *Türk Dili ve Edebiyatı Ans.4, s.337.*

olmuştur. Aslında i'câzın kendisinde kavram ve amaç olarak farklılık, mübalağa vardır. İ'câzın bu özelliği ise Nef'i'nin şiir üslûbuna uygun düşmektedir.

Sebk-i Hindi şairlerinin anılan belagat terimi ile öteki sözcükleri sık kullanmalarında da aşırı derecede hayal zenginliğine ulaşma isteğinin payı olduğu gibi, mecaza, içsel ve soyut olana, ağır, süslü, abartılı dolayısıyla kapalı anlatıma, bu bağlamda yeni açılımlara, yeni anlatım arayışlarına yönelmeleriyle bağlantı olmalıdır. Ayrıca önemli bir özellik, Sebk-i Hindi şiirinin İran şiiri kökenli olmasıdır. Nitekim bu bağlamda Nâbî'nin, Sebk-i Hindî şairlerinin hayal dünyasının Fars şiirinden gelme olduğunu, şiirin çalıntı benzetmelerle garip bir görünüm kazandığını söyleyerek Sebk-i Hindi şiirini eleştirdiği aşağıdaki beyitler de bunun bir kanıtıdır:

*İntihâbât-ı hayâlât-ı 'Acemle Nâbiyâ
Şâhid-i eş'âr bir udhike-sûret bağladı
İstirâk-ı isti'ârât ile şi'r-i Şevketün
Şimdi düzdân-ı ma'ânî şân u şevket bağladı (Nâbî, 1166)*

Öte yandan Nef'i için özellikle kasideyle bağlantılı olarak şairin davasının, daha doğrusu Şair Nef'i'nin davasının, da'vâ-yı isbât-ı hüner olduğunu, kasidenin bezm-i ma'rifet, kendisinin de o bezmin mîri olduğunu da hatırlatalım:

*Demidir eyler isem da'vî-i isbât-ı hüner
Sîdk-ı da'vâma eder şimdi şehâdet âlem (Nef'î, 221)
Ben o mîr-i meclis-i nazmım ki bezm-i ma'rifet
Sûz-ı şi'r ü reşha-i hâmemle buldu âb u tâb (Nef'î,236)*

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız nedenler kuşkusuz i'câzın, neden daha çok Nef'î ve Sebk-i Hindi şairlerince rağbet gördüğünü açıklamaya yöneliktir. Ancak, i'câzın varlığında Nef'i'de ve özellikle Sebk-i Hindi şairlerinde gördüğümüz kadarıyla kimi üslûp özelliklerinin payı olduğu gibi genel olarak i'câzın İslam belagatı içinde bir estetik değer olarak kabul görüşünde İslam estetiğinin bazı özelliklerinin varlığı da aranmalıdır. Nedir bu bazı özellikler? Şimdi kısaca bunlar üzerinde de duralım:

Divan şiiri geleneğine göre, şaire sanat gücünü sağlayan başta da belirtildiği gibi temelde şairin doğuştan getirdiği istidat yani yetenektir. Yetenek, dad-ı Hak, yani Allah vergisidir. Şairin işi, yeteneğiyle yarattığı ama- İslam estetiğinde kabul gördüğü üzere -daha doğrusu keşfettiği sanatıyla- marifet

göstermek, marifetiyle çevresini etkilemek; renklendirmek ve canlandırmaktır. Bu özelliğiyle yani istidadı ve marifetiyle şair öteki insanlardan, büyük şair de başka şairlerden farklıdır. Bunu hem şair; hem de şairi öven tezkire yazarı böyle düşünür, böyle kabul eder. Şiir, şair için istidat, ilham, icat ya da keşf işidir. Bu bağlamda; şair ve onun keşfettiği şiir için mucizeyle bağlantı kurularak gerek şairin kendisinin gerekse tezkire yazarının mu'ciz-nümâ, mu'cize-gûy, mu'cize-perdâz, sihr-sâz, sihr-azmâ gibi nitelermeler ya da vahy ile bağlantılı kullanımlara dilinde yer vermesi olağandır. Çünkü şiirin doğuşu istidada ve keşfe dayandırılınca zaten fizik ötesiyle, olağanüstüyle yüce ve kutsal olanla bağlantılıdır. Bilindiği gibi gelenekte özellikle mesnevi yazma geleneğinde çoğu zaman hatif yani gaip gelen sesle işe başlanır. Hatif ya da hatif-i gaip ise belli ki ilhamdır. Aynı şekilde; şairin gördüğü rüya ile işe başlaması da yine geleneğin ayrılmaz bir parçasıdır. Nitekim, halk şiirinin âşıklık geleneğinde de rüya görerek şairliğe başlamak; badeli âşık olmak inancı vardır. Böylece, görüleceği gibi şiirin doğuşunda, başlangıcında mucize vardır. Ama şiirin son estetik basamağı olan i'câza göre şiirin sonucunda da mucize bulunmalıdır. Çünkü şair kendisine verilen yetenek ve gönderilen ilhamla şiiri güzelliğe götüren; güzeli keşfeden insandır. **Kısacası şiir başta da sonda da mucizeyle vardır ya da şiir mucizeden gelir; mucizeye gider.**

Sanat estetiğinde gerçeğin sınırlarını fizik ötesine taşıyan bir anlayışın varlığı bilinen bir gerçektir. Böylece sanat, kuşkusuz şiir sanatı da gerçeğin değişken ve ideal olmayan görünümünden ayrılıp değişmez ve ideal olanı yani mutlak olanı bulmaya yönelecektir. Kısacası; estetik bağlamda sanat ve şiir mutlak arayışı içindedir. Estetiğin güzeli arayışında ideale, yüce ve gizli olana, ilahi güce, soyuta yönelişi ile gelenekteki keşfetme arasında bağlantı olduğu açıktır. Bu aslında; şiir söz konusu olduğunda şiirin içte görünmeyene, alttaki anlama yani mazmuna yönelişi olduğu gibi dışta ya da görünürde de estetik amaçlı sanatın dil, sözcük seçimi, düzeni, istifi aracılığıyla güzeli arayışıdır. Güzelin aranişında ise i'câz yani şaşırtma, hayran bırakarak şaşırtma önemlidir. Hayranlık yukarıda da değinildiği gibi içte olanın, imgesel ve soyut olanın sezilerek keşfiyle doğacaktır.

Her şairin -ama sözümüz divan şairi üzerine olduğu için- her divan şairinin dileğinin i'câz, yani şiirini dinleyeni söyledikleriyle şaşırtarak hayran bırakma, böylece beğenilme olduğunu yukarıda belirttik. Ancak, bu bağlamda divan şairlerinin, usta şair olduklarını söylemek amacıyla, i'câz göstermede

farklı anlatım yolları denediklerini de söyleyebiliriz... Bununla, şairlerin şiirleriyle parmak ısırtmayı, şaşırtmayı, hayran bırakmayı, büyülemeyi her zaman istediklerini ancak, usta şairi, güçlü şairi farklı anlattıklarını belirtmek isteriz. Bunu yer yer onların kendilerini övüş biçimlerinde görebiliyoruz. Bu bağlamda örneğin Bâkî,

*Ben kemend-endâz-ı meydân-ı belâgat olalı
Halka-i teslîme geçmişdür ser-i gerden-keşân
Pehlevân-ı 'arsa-i nazmem diye ferzâneler
Bir iki zâr u zebûnumdur za'îf ü nâ-tevân* (Bâkî , 58)

ya da

*Hayder-i Kerrâriyam meydân-ı nazmun Bâkiyâ
Nevk-i hâme zü'l-fekâr u tab' Düldüldür bana* (Bâkî, 109)

beyitlerinde görüldüğü gibi belagat meydanında bir pehlivan gibi fiziksel gücüyle; yiğitliğiyle övünerek ama aslında döneminde usta şair olarak ulaştığı ünü ima ederek anlatırken Fuzûlî; bizce gerçekten i'câz örneği sayılabilecek,

*Benem ki kâfile-sâlâr-ı kârbân-ı gamem
Müsâfir-i reh-i sahra-yı mihnet ü elemem
Hakîr bakma bana kimseden sağınma kemem
Fakîr-i pâdşeh-âsâ gedâ-yı muhteşemem
Sirişk taht-ı revândur bana vü âh 'alem
Cefâ vü cevr mülâzım belâ vü derd haşem* (Fuzûlî, 288)

Beyitleriyle duygu yoğunluğunu, inceliğini anlatımda ulaştığı benzersizliği, olağanüstülüğü dile getirerek öne çıkar. Nedim'in ise güzel, etkileyici şiirden beklentisi, dolayısıyla i'câza ulaşmadaki anahtar sözcükleri; istidat, kurnazlık, zekâ, istihzadır. Bu bağlamda Nedim kalemine de kilik-i ayyâr, kilik-i tannaz der.

*Kilik-i 'ayyârın nâ-refte râh açdı Nedîm
Hâme-i endîşeden gülzâr-ı isti'dâda dek* (Nedim, 306)

Nef'i ve Sebk-i Hindi şairlerinde ise kalem, kilik-i mu'ciz-perdâz, hâme-i i'câz, kilik-i mu'cize-nümâ ya da hâme-i mu'ciz-fem olur:

*Nice mümkün böyle vâdîde bu gûne penc-beyt
Urmayınca tab'-ı Nef'i hâme-i i'câza dest* (Nef'i, 268)

*Sâhir dedigim Nâ'ilîyâ tab'ına her bâr
Destinde olan hâme-i mu'ciz-fem içindir* (Nâ'ilî, 173)

Şeyh Galip'te ise Nef'î ve Nâilî'deki mucize, yerini tahayyüle, mecaza ve onların ayrılmaz parçası olan marifete bırakır: Hayal zenginliği şairi etkileyici, büyüleyici kılmakta ya da Galip'in kendisinin söylediği gibi şairi rütbe-i i'câza ulaştırmakta öne geçer.

*Bu söze Kur'an gibi imân eder ehl-i suhan
Şâ'irin Gâlib tahayyül rütbe-i i'câzıdır* (Ş.Gâlip, 280)

*Sühan olup gül-i ra'nâ-yı reng-bû Gâlib
Ne denli varsa hakikat mecâz matlabdır* (Ş.Gâlip, 300)

*Ebyâtım oldu saf-keş-i dîvân-ı ma'rifet
Nev-'asker-i müretteb-i şâh-ı cihân gibi* (Ş.Gâlip, 66)

Öte yandan i'câz sözcüğünü ve mu'cizeyi sık kullandıklarını söylediğimiz Nef'î ve Sebki Hindi şairlerine bakacak olursak; bu şairlerin, etkileyici güzel şiirde olmazsa olmaz gözüyle baktıkları nitelikler; **istidat ve ilham, hayal, ibda, ihtira ve manadır. İhtira yani benzersiz eser vermek ya da şiir söylemek bazen şi'r-i garip olarak da geçer. Kısacası şiirde mutlaka bulunması gerekenler; yetenek, imge, özgünlük, benzersiz şiir söyleme, anlam inceliği ve derinliği** vb. özelliklerdir. Bunu aşağıdaki birkaç beyte bakarak gösterelim:

*Feyz-i nefesim mu'cize-perdâz-ı belâgat
Ben şâ'ir-i mu'ciz-dem-i ilhâm-tırazım* (Nef'î, 186)

*Nâ'ilî i'câz-ı nutkumdur ki eyler ter-zebân
Hâme kim şem'-i şebistân-ı tahayyüldür bana* (Nâ'ilî, 159)

*Ne mazmûnlar ne vâdiler bulur seyr eylesen Nef'î
Yine bir tarz-ı hâs u tâze icâd etdigin görsek* (Nef'î, 313)

*Nâ'ilî inkâr edenler tab'-ı mu'ciz-gûyunu
İhtirâ'-ı hâme-i sihr-âzmâ bilmez nedir* (Nâ'ilî, 173)

*Ya 'Örfî'dür ya Tâlib ya Fehîm üstâd-ı kâmindür
Selîs ü âşinâ bir şâ'ir-i şi'r-i garîb olsa* (Fehîm, 628)

Aslında bu özelliklerin çoğu hemen her şairin şiirde bulunmasını gerekli gördüğü özelliklerdir. Ancak, konuyla bağlantılı olarak sözünü ettiğimiz şairlerin bir bakıma i'câzdan ne beklediklerini belirtmeleri açısından ilginçtir. Ayrıca Nef'i ve Sebk-i Hindi şairleri i'câzın psikolojik etkilerinden de söz etmişlerdir. Bunlar i'câzın şairini seçkin şair saydırması nedeniyle şairin iltifat görmesi hayranlık uyandırması, şiire özendirme ve öteki şairler arasında kıskançlık uyandırması vb. doğal durum ve duygulardır.

Sonuç

Bir belagat terimi olarak i'câz, şiir bağlamında; en kısa tanımıyla, güzel şiir söyleyerek şaşırtmak demektir. İslam şiirinin estetik anlayışına göre şair ve şiiri için varılacak en üst basamak olarak bilinir. Mucizeyle bağlantılıdır. Aslında şiirin başında da sonunda da mucize vardır.

İslam şiiri estetiğindeki önemli konumuna rağmen i'câz; divan şairinin dilinde on yedinci yüzyıla kadar söz konusu anlamıyla pek yer almamıştır. Ancak on yedinci yüzyılda, Nef'i ve Sebk-i Hindi şairlerince yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Çünkü anılan yüzyıl divan şiirinin, şair için iyice usta işi sayıldığı ve olabildiğince inceldiği yüzyıldır. Bu dönemde i'câz da şiirde estetik arayışının bir tezahürü olarak dilde yoğun kullanıma girer. İ'câzın on yedinci yüzyıl şairlerinin divanlarında; özellikle kasidelerin fahriye bölümleri ile gazellerin mahlas beyitlerinde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu özellik i'câzın kullanımının divan şairinin kendini övme, abartılı övme isteğiyle bağlantılı olmalıdır. Aslında i'câzın özünde de aşırılık, abartma ve yüceltme vardır. Şairin i'câzdan amacı ise; farklı, tek, özgün ve usta olmaktır.

Böylece, Nef'i ve özellikle Sebk-i Hindi şairleri ustalık arayışı içinde alışılmamışa, şaşırtıcı ve olağan üstü olana yani mucizeye yönelmişlerdir. Bu amaç onları Nef'i'nin kendi deyişiyle, hayalat-ı bü'l-acep yani alışılmamış yeni hayaller peşine düşürmüştü; ayrıca, övünmede aşırılığa, yeni ince dil yaratmada aşırılığa dolayısıyla soyuta, abartmaya, anlaşılmaza yöneltmiştir. Bu bağlamda i'câz ve mucize dilde yoğun kullanım kazanmış; hatta dillerinde i'câza sık rastlanan kimi şairlerce nasıl anlaşılması, nasıl olması gerektiği, niteliklerinin neler olduğu da söylenmesine rağmen i'câzın başarılı örnekleri fazla verilememiş; uygulamada amacına ulaşamamıştır. **Daha doğrusu i'câz, belki de bir ütopya olarak divan şairinin ve şiirinin dünyasında varlığını korumuş**

ancak, yalnızca usta şairlerin bıraktığı kimi örneklerde gerçek ifadesini bulmuştur.

KAYNAKÇA:

- Ahmed-i Da'i Divanı*, (hzl.: Mehmet Özmen), TDK Yay., Ankara 2001.
Ahmet Paşa Divanı, (hzl.: Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992.
Baki Divanı, (hzl.: Sabahattin Küçük), TDK Yay., Ankara 1994.
Behiştî Dîvânı, (hzl.: Yaşar Aydemir), MEB Yay. Ankara 2000.
 EREN, Cüneyt; *Kur'an İlimleri ve Tefsir İstihlaları*, Erzurum 2001.
Fehim-i Kadim, (hzl.: Tahir Üzgör), AKM Yay., Ankara 1991.
Fuzuli Divanı, (hzl.: Kenan Akyüz, Süheyl Beken vd.), Akçağ Yay., Ankara 1990.
Mezaki Divanı, (hzl.: Ahmet Mermer), AKM Yay., Ankara 1991.
Nabi Divanı I-II, (hzl.: Ali Fuat Bilkan), MEB Yay., İstanbul 1997.
Naili Divanı, (hzl.: Haluk İpekten), Akçağ Yay., Ankara 1990.
Necati Beg Divanı, (hzl.: Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992.
Nedim Divanı, (hzl.: Muhsin Macit), Akçağ Yay., Ankara 1997.
Nef'i Divanı, (hzl.: Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ankara 1993.
Neşati Divanı, (hzl.: Mahmut Kaplan), Akademi Kitabevi, İzmir 1996.
Şeyh Galib Divanı, (hzl.: Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay., Ankara 1994.
 Tahir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.
 TOLASA, Harun; "Klasik Edebiyatımızda Divan Önsöz (Dibaceleri) Lami'i Divan Önsözü ve (buna göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı, C.3, s.385. Harvard 1979.
 TUNALI, İsmail; *Estetik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
 ÜZGÖR, Tahir; *Türkçe Divan Dibaceleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
Vecdi Divanı (17. YY. Divan Şairi Vecdi ve Divançesi); (hzl.: Ahmet Mermer), MEB Yay. 2002.
 ZİSS, Avner; *Estetik*, de Yay., İstanbul 1984.